

MAT1030 – Diskret Matematikk

Forelesning 14: Mer om funksjoner

Dag Normann

Matematisk Institutt, Universitetet i Oslo

3. mars 2010

(Sist oppdatert: 2010-03-03 14:59)

Kapittel 6: Funksjoner

Injektive funksjoner

- I går begynte vi på kapitlet om funksjoner

$$f : X \rightarrow Y,$$

og vi brukte betegnelsene

- **definisjonsområdet** for X
  - **verdiområdet** for Y
  - **bildemengden** $f[X]$ for $\{f(x) : x \in X\}$.
- Det som kjennetegner en funksjon er at det for alle $x \in X$ finnes **en og bare en** $y \in Y$ slik at $y = f(x)$.
  - Vi gikk deretter over til å se på **injektive** funksjoner:

$$x \neq y \Rightarrow f(x) \neq f(y).$$

Injektive funksjoner

- Vi vil normalt bruke **Injektive** eller **enentydige** funksjoner når vi skal registrere fysiske objekter digitalt.
- Det er da ofte et poeng at verdiområdet er vesentlig større enn bildemengden.
- Et slående eksempel er registreringen av personer som et 11-sifret tall i form av **fødselsnummer**.
- Det er viktig at forskjellige personer har forskjellige fødselsnummer.
- Det er også viktig at det finnes langt flere 11-sifrede tall enn personer.
- På denne måten kan de virkelige fødselsnumrene fordeles slik at hvis man skriver feil, vil resultatet normalt ikke bli et gyldig fødselsnummer.

Injektive funksjoner

- Hver bankkonto vil ha et kontonummer, også med 11 siffer.
- Forskjellige konti har forskjellige kontonummer.
- Mange konti tillater bruk av betalingskort, og mange kort er utstyrt med PIN-koder.
- Funksjonen som gir PIN-koden til et kort er ikke enentydig.
- Foreleser hadde en gang to kort med samme PIN-kode, et bankkort og et adgangskort til universitetets bygninger.

Injektive funksjoner

Eksempel

- Enkelte ganger kan det være aktuelt å bake en lokal relasjonsdatabase inn i en større.
- La oss anta at endel lokale bibliotek har digitalisert sine bokregistre, og at man nå ønsker å lage en nasjonal base for alle landets biblioteker.
- Da må vi konstruere en injektiv funksjon for hvert lokale bibliotek, som sender representasjonen av hver enkelt bok i den lokale basen på en representasjon av samme bok i den nasjonale basen.

Injektive funksjoner

Eksempel (fortsatt)

- Det vil finnes noen funksjoner, som forfatter, utgivelsesår, forlag m.m. som skal bevares.
- I det hele skal all informasjon lagret i den lokale basen kunne gjenfinnes i den nasjonale, mens den nasjonale basen gjerne kan inneholde mer informasjon om hver enkelt bok.
- En injektiv funksjon som bevarer informasjon på denne måten, kalles ofte for en **embedding**.
- Vi skal ikke gi en presis matematisk definisjon av hva vi mener med en *embedding* i disse forelesningene, men injektive funksjoner, i form av *embeddings*, spiller en stor rolle i forståelsen av sammenhenger mellom forskjellige relasjonsdatabaser.

Injektive funksjoner

Eksempel

- Et eksempel på embeddinger er **strengt voksende funksjoner**.
- Hvis A og B er to mengder, R er en relasjon på A og S er en relasjon på B , er en injektiv funksjon $f : A \rightarrow B$ en **embedding** hvis vi for alle x og y i A har

$$xRy \Leftrightarrow f(x)Sf(y).$$

- Hvis R og S er **ordninger** svarer dette til at f er strengt voksende.

Surjektive funksjoner

Den neste gruppen av funksjoner vi skal se på er de **surjektive** funksjonene:

Definisjon

La $f : X \rightarrow Y$ være en funksjon.

f kalles **surjektiv** hvis bildemengden til f er hele Y .

På engelsk brukes ofte betegnelsen **onto** og på norsk kan vi si at f går fra X **på** Y .

Surjektive funksjoner

Eksempel (Surjektive funksjoner)

- La $f : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}_{\geq 0}$ være gitt ved

$$f(x) = x^2.$$

Da er f surjektiv.

- $f_A(B) = A \cap B$ er surjektiv som en funksjon fra potensmengden til $\mathcal{E}$ til potensmengden til A .
- La $\text{PRIM} : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ være definert ved at $\text{PRIM}(n)$ er primtall nr. n .

Da er ikke PRIM en surjektiv funksjon, fordi verdimengden er hele $\mathbb{N}$, mens bildemengden er mengden av primtall.

Surjektive funksjoner

Eksempel (Fortsatt)

- Enhver funksjon vil være surjektiv hvis vi setter verdiområdet lik bildemengden.
- Det er ofte i de tilfellene hvor det er uklart hva bildemengden er at det kan være relevant å spørre seg om en funksjon er surjektiv eller ikke.
- Selv om vi finner en algoritme for å beregne en

$$f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$$

trenger det ikke finnes noen algoritme for å avgjøre om $n \in f[\mathbb{N}]$.
En funksjon f og bildemengden til f kan ha forskjellig **kompleksitet**.

Surjektive funksjoner

Merk

- I dette kurset vil injektive funksjoner spille en større rolle enn surjektive funksjoner.
- Hvis vi konstruerer digitale representasjoner for elementene i en mengde A , konstruerer vi samtidig en funksjon F fra representantene for elementene i A til A selv.
- Vi vil normalt ønske å vite om vi får representert alle elementene i A (håpløst hvis ikke A er endelig).
- Dette er det samme som å spørre om F er surjektiv.

Sammensetning av funksjoner

Eksempel (Sammensatte funksjoner)

- Anta at vi har en maskin som benytter 16-bit representasjoner av hele tall.
- La a være et helt tall slik at

$$-32767 \leq a \leq 32767.$$

- Hvis vi skal beregne $f(a) = -a$ på maskinen trenger vi å
  1. Finne den digitale representasjonen av a .
  2. Beregne den digitale representasjonen av $-a$ fra den digitale representasjonen til a
  3. Finne $-a$ ut fra den digitale representasjonen til $-a$.
- Vi ser at det er tre funksjoner involvert her, og vi har bruk for **sammensetningen** av dem.

Sammensetning av funksjoner

Eksempel (Sammensatte funksjoner)

- I skolematematikken, og i noen kurs i matematisk analyse, ser vi på sammensetninger av funksjoner definert på $\mathbb{R}$ eller delmengder av $\mathbb{R}$.
- Kjernerregelen for derivasjon forteller oss hvordan vi kan derivere slike sammensetninger.

Sammensetning av funksjoner

Eksempel (Sammensatte funksjoner)

- La oss se på følgende pseudokode.
1. *Input* x [x naturlig tall]
  2. $y \leftarrow 1$
  3. **While** $x > 0$ **do**
    - 3.1 $y \leftarrow 2y$
    - 3.2 $x \leftarrow x - 1$
  4. $z \leftarrow 1$
  5. **While** $y > 0$ **do**
    - 5.1 $z \leftarrow 3z + 1$
    - 5.2 $y \leftarrow y - 1$
  6. *Output* z

Sammensetning av funksjoner

Eksempel (Fortsatt)

- Denne pseudokoden deler seg naturlig i to deler.
- Instruksjonene 1. - 3. beregner $y = f(x) = 2^x$.
- Instruksjonene 4. - 6. beregner z som en funksjon $z = g(y)$, hvor vi ikke har noen opplagt formel for $g(y)$.
- Tilsammen vil pseudokoden definere en sammensatt funksjon $z = g(f(x))$.

Sammensetning av funksjoner

Definisjon

La $f : X \rightarrow Y$ og $g : Y \rightarrow Z$ være to funksjoner.

Vi definerer **sammensetningen** $h = g \circ f$ som funksjonen

$$h : X \rightarrow Z$$

vi får ved først å bruke f på argumentet x og så g på **mellomverdien** $f(x)$.

Vi skriver også

$$h(x) = g(f(x)).$$

Sammensetning av funksjoner

Eksempel

- La $f : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ være definert ved at $f(n)$ er primtall nummer n og la $g : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ være definert ved at $g(m) = m^2$
Da er $(g \circ f)(4) = g(f(4)) = g(7) = 49$.
 $(f \circ g)(4) = f(g(4)) = f(16) = 53$.
- Vi ser altså at selv om sammensetningen av funksjonene gir mening for begge rekkefølgene, kan det spille en rolle i hvilken rekkefølge vi setter dem sammen.

Sammensetning av funksjoner

Eksempel (Fortsatt)

- La f sende binærformen til et naturlig tall n over til desimalformen og la g gi oss tverrsummen av desimalformen til et tall.

Da gir det ingen mening å snakke om $f \circ g$ fordi definisjonsområdet til f er mengden av binære representasjoner av naturlige tall og verdiområdet til g er en mengde av naturlige tall.

I MAT1030 er det viktig å skille mellom tall og de forskjellige representasjonene av tallene.

$g \circ f$ gir mening. Definisjonsområdet vil være mengden av binære representasjoner, “mellomområdet” vil være mengden av desimaltallsrepresentasjoner og verdiområdet vil være naturlige tall.

$$(g \circ f)(100110) = g(38) = 11.$$

Sammensetning av funksjoner

Teorem

La $f : X \rightarrow Y$ og $g : Y \rightarrow Z$ være to funksjoner.

La $h = g \circ f$ være sammensetningen av f og g .

- a) Hvis både f og g er injektive, er h injektiv.
- b) Hvis både f og g er surjektive, er h surjektiv.

Sammensetning av funksjoner

Bevis

a) Anta at f og g er injektive.

$$x \neq y \Rightarrow f(x) \neq f(y) \Rightarrow g(f(x)) \neq g(f(y)).$$

Siden $\Rightarrow$ er *transitiv*, $h(x) = g(f(x))$ og $h(y) = g(f(y))$ følger det at h er injektiv når f og g er det.

b) Anta at f og g er surjektive, og la $z \in Z$ være vilkårlig.

Siden g er surjektiv, fins $y \in Y$ slik at $g(y) = z$.

Siden f er surjektiv, fins $x \in X$ slik at $f(x) = y$.

Da er $z = g(f(x)) = h(x)$.

Sammensetning av funksjoner

- For mange programmeringsspråk kan gjennomkjøringen av et program oppfattes som en styrt sammensetning av mange funksjoner.
- Vi så på et eksempel hvor en pseudokode beskrev en algoritme for en sammensatt funksjon.
- Egentlig kan enhver instruksjon

$$x_i \leftarrow t(x_1, \dots, x_n)$$

i en pseudokode oppfattes som en ordre om at vi skal bruke funksjonen t der og da.

- Siden det å bruke disse funksjonene utgjør enkeltrinnene i beregningen, får vi resultatet etter å ha satt sammen slike instruksjoner.

- **Advarsel!**

Programmer, eller pseudokoder, skal egentlig oppfattes som en **generalisering** av sammensatte funksjoner, ettersom rekkefølgen vi bruker funksjonene i avhenger av startverdien på variablene.

Eksempel (Inverse funksjoner)

- Med fare for å overfokusere på et tema skal vi nok en gang se på digital representasjon av tall.
- La X være mengden av reelle tall som har en digital representasjon med enkel presisjon.
- La Y være mengden av 32-bits representasjoner av reelle tall.
- La $F : X \rightarrow Y$ være funksjonen som til et tall x gir oss den digitale representasjonen av x .
- La $G : Y \rightarrow X$ være funksjonen som til en digital representasjon y av et tall gir oss tallet.
- Da er $G(F(x)) = x$ for alle $x \in X$ og $F(G(y)) = y$ for alle $y \in Y$.
- Vi sier at G er den **inverse** av F .

Inverse funksjoner

Eksempel (Inverse funksjoner)

- Fra skolematematikken og begynneremnene i matematikk har vi flere eksempler på par av funksjoner som “opphever” hverandre:
  1. $f : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}_{>0}$ definert ved $f(x) = e^x$ og $g : \mathbb{R}_{>0} \rightarrow \mathbb{R}$ definert ved $g(y) = \ln(y)$.
  2. Tangensfunksjonen $f : \langle -\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2} \rangle \rightarrow \mathbb{R}$ og Arcustangens-funksjonen $g : \mathbb{R} \rightarrow \langle -\frac{\pi}{2}, \frac{\pi}{2} \rangle$.
  3. $f(x) = 2x$ og $g(y) = \frac{y}{2}$
- Vi har utallige eksempler på par av funksjoner som representerer “omvendte regningsmåter av hverandre”.

Inverse funksjoner

Eksempel (Inverse funksjoner)

- La $f : \mathbb{J} \rightarrow \mathbb{J}$ være definert ved at $f(a)$ er heltallsverdien til $\frac{a}{2}$, det vil si det største hele tallet b slik at $b \leq \frac{a}{2}$.
- Kan vi finne en omvendning av f ?
- La oss regne på noen verdier, og la oss se hva som skjer:
- $\dots$, $f(-2) = f(-1) = -1$, $f(0) = f(1) = 0$, $f(2) = f(3) = 1$, $\dots$
- Hvis vi skal lage en omvendt funksjon g har vi to valg for $g(1)$, nemlig $g(1) = 2$ og $g(1) = 3$.
- Velger vi $g(1) = 2$, vil $g(f(3)) \neq 3$, og velger vi $g(1) = 3$ får vi $g(f(2)) \neq 2$.
- Vi ser at siden f ikke er injektiv, får vi et problem.

Inverse funksjoner

Eksempel (Inverse funksjoner)

- La $P : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{N}$ være definert ved at $P(n)$ er primtall nummer n i den voksende opplistingen

$$2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, \dots$$

- P er injektiv, men P har ingen omvendt funksjon Q .
- Problemet er at vi ikke kan definere eksempelvis $Q(15)$ siden 15 ikke er et primtall og derfor ikke har noe nummer.
- Hvis vi for eksempel prøver oss med $Q(15) = 7$, får vi

$$P(Q(15)) = 17 \neq 15.$$

- Vi ser at problemet ligger i at P ikke er surjektiv.

Inverse funksjoner

Definisjon

La $f : X \rightarrow Y$ være en funksjon.

$g : Y \rightarrow X$ kalles en **invers** til f , eller en **omvendt funksjon** av f , hvis

- $g(f(x)) = x$ for alle $x \in X$.
- $f(g(y)) = y$ for alle $y \in Y$.

Inverse funksjoner

Teorem

a) La $f : X \rightarrow Y$ være en funksjon.

Da har f en invers funksjon $g : Y \rightarrow X$ hvis og bare hvis f er både injektiv og surjektiv.

b) En funksjon f kan ikke ha mer enn én invers.

Definisjon

Hvis $f : X \rightarrow Y$ har en invers, skriver vi f^{-1} for den inverse.

Inverse funksjoner

Bevis

- Anta først at $f : X \rightarrow Y$ er både injektiv og surjektiv.

La $y \in Y$.

Siden f er surjektiv, fins det $x \in X$ slik at $f(x) = y$, og siden f er injektiv fins det bare en slik x .

Da lar vi $g(y) = x$, og g vil være en invers.

Inverse funksjoner

Bevis (Fortsatt)

- Anta så at f har en invers g .
  - $x \neq y \Rightarrow g(f(x)) \neq g(f(y)) \Rightarrow f(x) \neq f(y)$.
Derfor er f injektiv.
  - La $y \in Y$ og la $x = g(y)$.
Da er $y = f(x)$.
Det følger at f er surjektiv.
- Definisjonen under første punkt er den eneste måten å finne en invers på, så det kan ikke fins flere.

Inverse funksjoner

Oppgave

- a) Vis at hvis $f : X \rightarrow Y$ og $g : Y \rightarrow Z$ begge har inverse f^{-1} og g^{-1} , så vil sammensetningen

$$h = g \circ f$$

også ha en invers.

- b) Under antagelsene i a), vis at $h^{-1} = f^{-1} \circ g^{-1}$.

Inverse funksjoner

- Vi kan bruke kvantorer til å gi presise definisjoner av *injektiv*, *surjektiv* og *sammensetning*:
- $f : X \rightarrow Y$ er **injektiv** hvis $\forall x \in X \forall y \in X (f(x) = f(y) \rightarrow x = y)$.
- $f : X \rightarrow Y$ er **surjektiv** hvis $\forall y \in Y \exists x \in X (y = f(x))$.
- Hvis $f : X \rightarrow Y$, $g : Y \rightarrow Z$ og $h = g \circ f$ vil

$$\forall x \in X \forall z \in Z (h(x) = z \leftrightarrow \exists y \in Y (y = f(x) \wedge z = g(y))).$$

De som ønsker å forstå hvordan kvantorer brukes, bør overbevise seg selv om at dette er riktig.

Funksjoner og programmering

- De fleste programmeringsspråk er utstyrt med predefinerte funksjoner.
- For noen av disse språkene kan man også definere sine egne funksjoner.
- En lommeregner har eksempelvis knapper for algebraiske operasjoner, trigonometriske funksjoner, logaritme- og eksponensialfunksjoner m.m.
- Noen lommeregnere tillater også at vi definerer våre egne funksjoner ved hjelp av sammensatte uttrykk, og tildels enkle programmer.
- Matematisk sett opererer disse funksjonene på representasjoner av tall og andre størrelser i lommeregneren eller på datamaskinen.
- Dette diskuteres i tilstrekkelig detalj i læreboka.

Funksjoner og programmering

- Noen hjelpemidler kan gå under betegnelsen “funksjoner” i en programmeringssammenheng, men er ikke funksjoner i vanlig matematisk forstand.
- De viktigste er de som genererer et tilfeldig element i en mengde.
- Ber vi om en kabal, eller et minesveiperspill, får vi et nytt spill hver gang.
- Skal vi teste om et stort tall n er et primtall utfører vi en algebraisk test på tilfeldig valgte tall $a_1, \dots, a_k$ mindre enn n .
For hver test vil svaret *NEI* fortelle oss at n ikke er et primtall, mens svaret *JA* forteller oss at sannsynligheten er $\frac{3}{4}$ for at n er et primtall.
- Denne primtallstesten kan gi forskjellige svar på om n er et primtall, og er derfor ikke en funksjon i matematisk forstand.
- Ved å la antall vilkårlige deltester være stort, eksempelvis 100, er usikkerheten omkring svaret i størrelsesorden 2^{-200} , så for alle praktiske formål er primtallstesten en funksjon.

Beregnbare funksjoner

- IT dreier seg mye om hvordan man løser oppgaver ved hjelp av elektroniske hjelpemidler, fortrinnsvis datamaskiner.
- All IT-aktivitet på maskin-nivå styres av **programmer**, uansett om vi ser dem eller ikke.
- Hvis man skal kunne forstå informasjonsteknologiens begrensninger, må vi derfor forstå grensene for hva det er mulig å skrive programmer for.
- Alle programmer beskriver egentlig funksjoner, selv om noen argumenter (som maskintid, maskinarkitektur o.a.) ikke er synlig.
- Det er derfor av interesse å studere de funksjonene som lar seg uttrykke ved hjelp av programmer.

Beregnbare funksjoner

- Hvis vi begrenser oss til funksjoner fra $\mathbb{N}_0$ til $\mathbb{N}_0$ har vi gode matematiske karakteriseringer av de **beregnbare** funksjonene, det vil si de som kan programmeres i et eller annet programmeringsspråk. ($\mathbb{N}_0 = \mathbb{N} \cup \{0\}$)
- Det viser seg at alle programmerbare funksjoner fra $\mathbb{N}_0$ til $\mathbb{N}_0$ kan formuleres som en av våre pseudokoder, hvor vi bare bruker navn på tallene 0 og 1, addisjon og multiplikasjon og Booleske tester uttrykt ved hjelp av $=$ og $<$.

Det er ikke uvanlig for logikere eller folk som arbeider med teoretisk databehandling å la de naturlige tallene starte med 0.

Vi skal være snille og holde oss til måten boka gjør det på.

Beregnbare funksjoner

Som en forberedelse til kapittel 7 om induksjon og rekursjon, skal vi se på to pseudokoder hvor vi har pålagt oss å begrense oss til addisjon, multiplikasjon og Boolske tester med $=$ og $<$ (men hvor vi dermed får lov til å bruke $\leq$).

- I det første eksemplet skal vi beregne $f(x, y) = \max\{0, x - y\}$.
- I det andre eksemplet skal vi beregne $g(x, y) = x^y$.

Beregnbare funksjoner

Eksempel (Beregnbare funksjoner)

1. *Input* x [$x \in \mathbb{N}_0$]
2. *Input* y [$y \in \mathbb{N}_0$]
3. $z \leftarrow 0$
4. **While** $y < x$ **do**
  - 4.1 $y \leftarrow y + 1$
  - 4.2 $z \leftarrow z + 1$
5. *Output* z

- Vi har ikke snakket om **induksjonsbevis** ennå. Det vil være den naturlige metoden for å vise korrekthet av et slikt program.
- I dette tilfellet ser vi at hvis $x \leq y$ starter vi ikke løkka i det hele tatt, mens hvis $y < x$ “teller” vi y opp til x samtidig som vi øker verdien av z tilsvarende mye.

Beregnbare funksjoner

Eksempel (Beregnbare funksjoner)

1. *Input* x [$x \in \mathbb{N}_0$]
2. *Input* y [$y \in \mathbb{N}_0$]
3. $u \leftarrow 0$
4. $z \leftarrow 1$
5. **While** $u < y$ **do**
  - 5.1 $z \leftarrow z \cdot x$
  - 5.2 $u \leftarrow u + 1$
6. *Output* z

Dette resulterer i at vi multipliserer x med seg selv y ganger, altså at vi beregner x^y .

Beregnbare funksjoner

Dette sto vi igjen med da tiden var ute:

- I programmeringssammenheng er det ikke alltid så lett å vite når et gitt program med et gitt input faktisk gir oss et output i den mengden hvor vi vil ha det.
- I verste fall kan vi skrive programmer for funksjoner hvor det er umulig å bestemme hva definisjonsområdet er.
- Innenfor IT er det derfor naturlig også å studere **partielle funksjoner** fra en mengde X til en mengde Y .
- Dette vil være funksjoner hvor definisjonsområdet er en delmengde av X og hvor verdiområdet er Y .
- Tolkningen av et program som en funksjon fra et Cartesisk produkt av datatyper til en datatype vil vanligvis være som en partiel funksjon.